

A TECHNOLÓGIA URALMA ÉS A KONZERVATÍV GONDOLAT*

P E T Ó Z O L T Á N

Manapság egyre többet hallunk a világ technikai áthatásáról; a modernitás elképzelhetetlen lenne technika nélkül – mondják –, és minden valószínűség szerint, ebben igazuk is van. Modernitás és technika egymással a legszorosabb módon összefüggenek. Amikor a 18. század közepén a felvilágosodás szellem-történeti mozgalmával – részben az antikvitásra is visszanyúló előzmények, mint amilyen például Leukipposz vagy Démokritosz atomizmusa – az úgynevezett modernizáció kezdetét vette, azt szinte azonnal és a legszorosabb módon követte a technikai fejlődés rohamos kibontakozása. Nyilvánvalóan összefüggés van a felvilágosodás eszméi és az iparosodás, a gazdasági siker, valamint a társadalmi és/vagy anyagi haladásként rendszeresen emlegetett jelenségek halmaza között. Egyesek odáig mennek, hogy a modern világot a Földgolyó „Nagy Gazdagodásának” kifejezésével írják le.¹

A modernitás mozgalma mélyrehatóan alakította át a tapasztalati valóság minden szegmensét. Átformálta többek között a politikát, a vallást, a filozófiát. Megváltoztatta a társadalom alapvető viszonyainak sokaságát is. Sok mindent elmondhatunk arról a téziszről, hogy valójában az olyan 17–18. századi eszmék, mint amilyen például a radikális egyenlőség mítosza, legalább olyan alapvető szerepet játszottak a hatalmas társadalmi átalakulásban, mint a technológia: *az eszmék forradalma megelőzte az ipari forradalmat. A szellem mindig megelőzi az anyagot. De hogyan kapcsolódik mindez ahhoz a technológiai átalakuláshoz, amely a 18. század közepétől a szó szoros értelmében „teljes gőzre” váltott?*

Az ipari forradalom – még inkább, mint a politikai – megváltoztatta a társadalmi lét alapvető feltételeit. Mindenekelőtt megszüntette azt az általános életmódot, amely korábban az ember sajátos és szoros természetfüggőségéből állt, tekintet nélkül világnézetre, vallásra vagy ideológiára. Az ír történész és medievista, John Bury az 1920-as években a haladás eszméjének vizsgálatával összefüggésben a felvilágosodás szemléletének is tökéletes összefoglalását adta:

* A szöveg annak a tanulmánynak a szerkesztett és módosított változata, amely a következők szerint jelent meg: Zoltán PETÓ: The Hegemony of Technology and Conservatism. *Matica Srpska*, 187. szám, 2023/3. 331–353. (A szerk.)

1 Vö. Deirdre N. McCLOSKEY: The great enrichment. A humanistic and social scientific account. *Social Science History*, 2016/4.

Indusztrializmus –
Az *Ipari táj* című linómetszet (Mattis Teutsch János munkája), amely a *Ma* 1917-es évfolyamában jelent meg

„Az embert a változhatatlan természeti törvények irányítják, és csak tanulmányoznia kell őket, hogy megismerje sorsának forrásait, a rossz sors okait és orvoslásának lehetőségeit. Az ember természetének törvényei az önszeretet, a boldogságvágy és a fájdalomtól való idegenkedés; ezek az egyszerű és termékeny alapelvei mindennek, ami az erkölcsi világban történik. Az ember saját sorsának kovácsa.”²

A TECHNOLÓGIA IDEOLÓGIÁI

A 18. században valóban egy új gondolat jelenik meg: mi, emberek a természeti világból kilépve és azon felülemelkedve sorsunk uraivá válhatunk. A sors efféle uralásának felfogása valami radikálisan újnak tűnt abban az időben. Bár a teológia nem tekintette az embert teljesen természetes lénynek – vagyis csak az emberi testnek volt közös alapelve a természettel –, az ember, mint eredendő társadalmi létforma, szinte összefonódva élt mindennel, ami nem része az úgynevezett épített környezetnek.

Annak az általános törekvésnek, hogy az emberek úgymond „kezükbé vegyék a sorsukat”, hatalmas szándékolatlan következményei lettek, olyanok, amelyek legmesszemenőbb hatásai csak jelenkorunkban kezdenek beérni. A fenntarthatóság és a demokrácia elgondolása, hogy egy példát említsünk, mindig is erősen konfliktusos viszonyban álltak egymással,³ ráadásul nincsen semmiféle garancia arra, hogy a híres-neves „politikai haladás”, amelyet gyakran a demokrácia terjeszkedésének szinonimájaként kezelnek, ökológiailag életképes volna. Akár a kapitalizmust, akár csak egyszerűen az ipari tevékenységet okoljuk a természeti környezet jelenlegi állapotáért, az nyilvánvaló, hogy a felvilágosodás által előidézett „Nagy Gazdagodás” az ökológiát illetően „Nagy Válságot” eredményezett, korunk talán legmélyebb és leginkább

² John B. BURY: *The Idea of Progress. An Inquiry into Its Origin and Growth*. Macmillan, London, 1920. 199.

³ Ingolfur BLÜHDORN: The governance of unsustainability: ecology and democracy after the post-democratic turn. *Environmental Politics*, 2013/1.

Molnár Tamás a technológiai társadalomról

Ipari társadalomról beszélni tulajdonképpen már anakronizmus: technológiai társadalomról kellene szólni, sőt már talán ez a címke is elavult: hiszen már nem is a természetet kívánjuk megváltoztatni (ez volt még az angol gondolkodó, Bacon célkitűzése), hanem az embert magát.

Az ipari társadalom átvedlik szolgáltató társadalommá a konzumerek javára. Az ipari tárgyak képezik még mindig az alapot, de a figyelmet és birtoklási ambíciót a technológia „vívmányai” monopolizálják. Itt már nincs elit. Sztárrendszer uralkodik, amelynek inkább az imázs a mozgatórugója. Közben az értékrendszer is megváltozott. A régi ipari *ethosz*, a munka nem pozitív érték, inkább a fogyasztásból lett megcsodált teljesítmény. A politikai formula: marxizmus vagy demokrácia megszűnt vita tárgya lenni, egy általános „szoclib” keret mindenki által elfogadott. A *lobby* arat diadalt az ideológiai párt fölött, az egyetlen szervezkedési mód az üzlet (*business*), a döntési hatalom a *manager* kezébe csúszik. Ez aláhúzza a mindent felölelő középosztályt mint a politika mögötti általános és mindenkor támogató erőt, de meg is követeli a hedonizmust mint filozófiát és morális attitűdöt. Példa erre az abortusz és más erkölcsrendi cselekedetek törvényesítése és a katolikus klérus erkölcsi tévelygése, amely szintén kvázi elfogadottá válik.

De az elmélet is követi a gyakorlatot! A legismertebb és legelfogadottabb szociológusok régen levetették már a társadalomkritikai nézeteket, és leváltak az ideológiákhoz való elkötelezettségtől is. Míg Európa országaiban a szociológus-politológus – követve a véres kommunista hullámot – valamely jobb társadalom fogalmát kutatja, addig az Egyesült Államok ilyen nemű specialistái másfelé fordítják figyelmüket. Érdekes megfigyelni, hogy általában elégedettek a *status quo*-val, amelyet csak itt-ott kritizálnak, és arra fordítják leginkább figyelmüket, hogy a *status quo*t stabilabbá tegyék, és hozzákössék az emberiség univerzálisnak mondott érdekeihez. Így Rawls, Nozick, Fukuyama, Nader és a többiek amellett érvelnek, hogy az új világpolgár fogadja el a jelenlegi politikai, gazdasági és kultúrkeretet, még kisebb-nagyobb áldozatok árán is, mivel úgyszincs jobb, mint a kézenfekvő formula. Kár lenne ezt a babát kiönteni a fürdővízzel, érvelnek, bár a gondolat síkján nem képesek a formulát igazolni. Fogadjuk el, írja a francia Edgar Morin, a támasz nélküli támaszt, az érvek nélküli gondolatmenetet. A történelem befejeződött, írja Fukuyama. A történelem átcsúszott a belpolitikáról a világcivilizációk összeütközésének porondjára, írja Huntington. Az ideológiák megszűntek, írta húsz évvel ezelőtt Daniel Bell, és Alexandre Kojève úgy fejezte be előadás-sorozatát Párizsban 1935-ben (hallgatói között ült Sartre és Raymond Aron), hogy kijelentette: az ideológiára támaszkodó rezsimek végül unalomba fulladnak.

Az unalom régóta fenyegeti a modern rendszereket. Mintha félnének az Eliade által felhozott „történelem terrorjától”, az egyének és rezsimek a történelmietlenségben keresnek végső nyugalmat. Amint szokásos ilyen esetekben, képzelőerejük eltölpül az aktualitás mellett, nincsenek készen arra, hogy valóságos, új jövőt vetítsenek elénk. Csupán a már meglévőt nagyítják fel, újramázolják, felesleges sallangokat akasztanak rá. *A gépi-ipari paradicsom színes utópiaként a fantáziában született meg, de szürke egyhangúságba fulladt.*

Van azonban egy másik veszély is, amelynek már nemcsak körülbelüli vonalait észleljük, hanem fenyegető konkrétságát. Mandeville, Montesquieu, Marx és barátai örök békét ígértek, mert a kereskedőosztály hatalomátvétele nyugalmat kíván, vagyis olyan tranzakciókat, amelyek kizárják a háborút, az erőszakot. Ebben is tévedtek. Egyrészt az ipar és technológia újabb borzalmakat talál ki, és az öldöklést vadabbá teszi, több embert emészt fel, több a földönfutó és a hulla. Másrészt az ipari gondolatmenet, a karteziánus terv valóra váltása követeli a Nagy Terv teljes kivitelezését, a határok eltörlését, a központosított hatalom soha nem látott zsarnokságát. A végeredményt Marcel Gauchet veti papírra két munkájában: társadalmunk a teljes és teljesen uniformizált laicitás felé robot, ahol a morált az államhatalom diktálja, és vele együtt a vallást, a művészetet, a mindennapot. (*Le désenchantement du monde*. 1985) Az állam viszont anonim parancsokat kap és hajt végre, anonimot abban az értelemben, hogy nem emberi lények szenvedélyes vagy racionális határozatai a források, hanem a gépek és személytelen bürokraták „tudományos” ítéletei.

Molnár Tamás: Az ipari társadalom hübrisze.
Havi Magyar Fórum, 2002/június. 43–44. (részlet)

alapvető válságát, amely alól még azok sem lesznek képesek kivonni magukat, akik képtelenek a materiális tényezőkön kívül mást is figyelembe venni. Az 1970-es évek óta az ökológia iránti újabb keletű figyelem aláhúzta azt is, amit a modernitás kritikusai mindig is hangsúlyoztak: *a modernitás válság*. A modern társadalomnak nincs „válság előtti” vagy „válságmentes” állapota. Amint Alfred North Whitehead már 1925-ben előrelátóan megjegyezte, „lehet, hogy a civilizáció soha nem fog kikeveredni abból a rossz éghajlatból, amely a gépek bevezetésével körül ölelte”.⁴

Az a látkép, amely a modernitásban élőként napról napra elének tárul, valami olyasmi, amely leginkább „indusztriális tájképként” írható le. Ma az ember nem a természettel, hanem a technikával él sajátos függésben, összhangban és összefonódottságban. Emberek óriási többsége az Ortega y Gasset és Gustave Le Bon által leírt modern tömeg, a Spengler által „mega- és gigapoliszokként” jellemzett óriásvárosokban vagy pedig a nagyvárosok különböző jegyeit hordozó agglomerációkban él. Még akkor is, ha éppenséggel falun vagy kisebb közösségekben lakik, a modern civilizációt megelőző ember számára szinte elképzelhetetlen szimbiózisba került a technikával: ló és eke helyett a legmodernebb traktorral szánt, a termést génmanipulációs eljárásnak veti alá, a földre pedig műtrágyát szór a nagyobb hozam elérésének érdekében. Ahogyan a hagyományos földművelés és állattartás eltűnt „a fejlett nyugati világból” – de persze a „fejlődő keleti világból” is éppen eltűnőben van –, a modern falvak környezete mindenütt mechanikus zajoktól hangos. A gépesítés mindent átalakít, és az ún. „zöld forradalom” is minden követ felforgatott, a föld minden göröngyét mechanikus módon átrendezve, a „nagyobb hatékonyság” keresése közben.

Munkahelyünkre – ahol többnyire számítógépek monitorjai előtt töltjük az időnkét – közlekedési eszközöknek nevezett gépekkel utazunk. Gépek által előkészített és gépek által előrecsomagolt táplálékunkat többnyire csak azután fogyasztjuk el, hogy gépi eljárásoknak vetettük alá, és amikor éppen nem dolgozunk, akkor „szabadidőnk” egy jelentős részét gépekkel összefüggésben,

szinte azokkal összekapcsolódva töltjük: mobiltelefon, számítógépes játékok, különböző alkalmazások, televízió és internet vesz körül bennünket a nap szinte minden egyes pillanatában. Mindent a technika szűrőjén keresztül látunk, és ha a technikával még át nem hatott világba nézünk, akkor is gyakran egy technika által mélységesen alakított táj, adott esetben telepített erdő tekint vissza ránk. A holnap erdeje valóban „mesterséges fákból” áll majd, egy *biomimikri*-technológia értelmében, amelyet a levegő tisztítására terveztek, imitálva-szimulálva a valódi fák szerepét a környezetben. Bizonyos értelemben persze a technológia ilyen kirívó alkalmazása még őszintébb is, mint a „környezetművészetnek” vagy „zöld technológiának” megfelelő *greenwashing*. A mesterséges fa mint öko-realista gyakorlat azt üzeni nekünk, hogy a helyzet valóban súlyos: a valódi biofák már nem elegendőek a nagyvárosok szennyezett levegőjének megtisztításához. Ha alkalmanként a technika szféráján kívül találjuk magunkat: vagyis ha az *igazi* természetbe megyünk, az szinte olyan, mintha valamilyen valóságidegen térbe kerülnénk, és mintha a karteziánus kettőség értelmében valami egészen más lenne: egy olyan pusztaság kiterjedés, amely tőlünk mint önmagába zárt gondolkodó dologtól (*res cogitans*) mélységesen idegen.

Egyre több szó esik például klímavédelemről vagy környezetszennyezésről is, habár helyesebb volna az utóbbi helyett természetszennyezést mondani, hiszen az a legszűkebb környezet, ami körülvesz minket, mint láttuk, maga is mélységesen áthatott a technikától. A technooptimisták a környezetszennyezést a technika és a technicizáció előre nem látott (?), vagyis nemkívánt folyamatainak tulajdonítják – a megoldását azonban szintén a technikától várják. Mintha elképzelhetetlen lenne bármilyen felmerülő problémát másképpen megoldani, mint még több/újabb technikával. Mintha a dolog eddig még nem

4 Alfred N. WHITEHEAD: *Science and the Modern World*. Macmillan Company, New York, 1925. 253.

az ember nem a természettel, hanem a technikával él sajátos függésben

volna teljes, a világ technológiával való áthatása ma még nem volna teljesen kielégítő. Mintha a társadalom reményei – néhány megmaradt technológiaellenes zöldet, anarchoprimitivistát és szolárpunkot leszámítva – a még újabb technikákra, a „fenntartható” energiára, a geomérnökségre alapozódna.⁵ Az ökológiai válsággal kapcsolatos ökomodernista-technokrata diskurzusokban a világ mai technológiával való interakcióját úgy fogalmazzák meg, hogy az még nem teljesen kielégítő, így pedig újabb technológiát kell bevetnünk a természetes folyamatok ismételt ellenőrzése alá vonására.

A különböző technooptimista és ökomodernista diskurzusokban az ökológiai válság éppúgy technikai kérdés, mint bármely más felmerülő probléma: ha a technológia tovább fejlődik, akkor a negatív mellékhatások is megoldódnak – vagyis nem magával a technológiával van a probléma, hanem csak az olyan technológiával, amely nem eléggé „környezetbarát”. A világ teljes digitalizálásának rendkívül örvendetes megérkezésével viszont varázsütésre eltűnnek majd az új gazdaságra való átállásból adódó óriási egyenlőtlenségek, éppen azok, amelyeket ironikus módon éppen az új technikai hatások okoznak. A technikailag áthatott társadalmakon belüli és a technológiával még nem kellően felszerelt társadalmak közötti státuszegyenlőtlenségek mérséklése is csak az újabb technológiától várható. A szegénység egyenlő a „digitális gazdaságban” való elégtelen részvétellel. Egy napon még az „információs szegénységet” is felszámolhatjuk, ami – a technoutópisták naiv képzetében – „egy felvilágosult, egyenrangú társadalmat eredményez, ahol mindenki személyes előnyére hasznosíthatja az információt”.⁶ Egyesek számára valóban sokkal megnyugtatóbb hallgatni a szilícium-völgyi csodatévők evangéliumait, mint szembenézni a Föld életének valószínű kihívásaival. J. B. Bury a 20. század elején, akár korunk technoutópistáról: Harariról és Ray Kurzweilről is írhatott volna: „Ez a népszerű irodalom, amely a fizikai világ csodáit magyarázza, ugyanakkor finoman átmosta az emberek képzetét azzal a tudattal, hogy egy olyan korszakban élnek, amely önmagában minden korábbi kort felülmúl, nem kell félni a hanyatlástól vagy katasztrófától, de a tudomány határtalan erőforrásaiba vetett bizalom biztonságosan dacolhat a sorssal.”⁷ A technoutópista és a különböző szcientista evangéliumok a technológiát és a tudományt dicsérik, jöllehet a válságok a késő modernitás életének átható jellemzőjévé válnak. Hiszen a technika emancipál és a technikai fejlődés „sohasem” állhat meg – halljuk ezredszerre is.

Napjaink egyik legtöbbet emlegetett, legfontosabb jelszava a digitalizáció. A szó maga az információ gépek által is olvasható formára alakítását jelenti, sajátos ígérete úgy függ a legmodernebb korszak felett, mint annak legfontosabb – és már eleve eldöntött – kérdése. Ma, kis túlzással élve, a társadalom és a politika kérdései is a digitalizáció meglétének vagy meg nem létének kérdéseivé válnak. A digitalizáció – mint a világ technikával való lehető legtöbbétebb áthatása – olyan jelszónak bizonyul, amelyet egyként képvisel Amerika, az Európai Unió, Oroszország és Kína vagy éppen az arab világ. Ez az egyszerű szó valójában eszmét jelent. Mögötte bonyolult egymásba fonódó ideológiai, kulturális, politikai és filozófiai nézetrendszerek húzódnak meg. Egyszerű jelszavá formálva azonban a technikai tökéletesedés eszméjét jelenti, amely végül is – legalábbis az ezt képviselő technokraták számára – a világtörténelem egyetlen értelmének tűnik: egy mindenre alkalmazható megoldásnak, amely

5 Vö. Clive HAMILTON: *Earthmasters. The Dawn of the Age of Climate Engineering*. Yale U. P., New Haven, 2014.

6 Rita MARCELLA – Gobinda CHOWDHURY: Eradicating information poverty. An agenda for research. *Journal of Librarianship and Information Science*, 2020/2.

7 BURY: *l.m.* 346.

OSWALD SPENGLER
DER MENSCH
UND DIE TECHNIK
BEITRAG ZWEIENER
PHILOSOPHIE
DES LEBENS

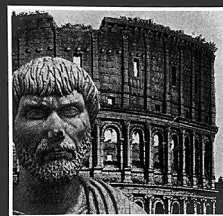
CH·BECK'SCHE VERLAGS·BVCH·HANDLVNG
MVN·CHEN

Friedrich Georg Jünger

Die Perfektion der Technik

Vittorio Klostermann

MOLNÁR
TAMÁS

ÉN, SYMMACHUS
LÉLEK ÉS GÉP

európa

Konzervatív kritika –

Oswald Spengler: *Ember és gép* (1931),
Friedrich Georg Jünger: *A technika
tökéletessége* (1946), Molnár Tamás: *ÉN,
Symmachus / Lélek és gép* ([1999] 2000)

egyszer még olyan, az örök emberi állapottal összefüggő kérdésekre is választ fog adni, mint a halál és a halhatatlanság kérdése.⁸

A világ technikai átalakításának programja olyan eszme, amelynek a Hala-dás általános ideológiája a legtöbbet köszönhet. A kapitalizmus és a szocializ-mus különböző evangéliumai szerint modern technológia híján nem jöhettek volna létre a társadalmakat gyökeresen átalakító változások. Nem lehetett volna például megszüntetni a mezőgazdasági termeléssel és állattartással ösz-szefüggő hagyományos arisztokráciát és társadalmi hierarchiát. Nem lehetett volna ennek helyébe új formációkat, vagyis a gépiesített termelés funkcióit utánzó hierarchiákat helyezni, amelynek az élén nem a hatalmat a születés jogán birtokló földesúr, hanem olyan emberek állnak, akik pozíciójukat a „saját erőfeszítésüknek” köszönhetik, vagyis – tegyük hozzá ironikus mosoly-lyal – inkább a modern gazdaság folyamatait kialakító és fenntartó termelési mutatóknak, a termelékenység materialista ideáljának, mint egy transzcendens hatalom kegyének. A modernisták számára a fejlődés egyszerűen – mint mon-dogadják is – „nem állhat meg”. Azért sem állhat meg a fejlődés, mert – sze-rintük – összességében állítólag több jót jelentett az emberiségre nézve, mint amennyi kárt okozott, hiszen ha a technika nem fejlődött volna a reneszánsz korától a felvilágosodáson át egészen napjainkig, akkor nem beszélhetnénk a természettudomány alkalmazásairól, vagyis a természettudományos meg-ismerés eredményei pusztá holsúlyként nehezednének az emberre, nem lehet-

ne azokat eredményekre váltani. Még akkor sem állhat meg, ha a fejlődés pályáján elképzelhetők olyan aprónak nem nevezhető kisiklások, mint az I. vagy a II. világhá-ború, a koncentrációs táborok, Csernobil vagy Hiroshima, a világ élelmiszer-ellátottságával együtt járó katasztro-fális túlnépesedés, számtalan állatfaj eltűnése vagy egész emberi népcsoportok, mint például az észak-amerikai prériindianok létfeltételeinek ellehetetlenülése. Úgy tűnik,

sajnálatosan kevesen teszik fel a nyilvánvaló kérdést: az emberi állapot tech-nológiai javításának bőségszaru-ígérete ellenére a betegség, a háborúk, ökoló-giai összeomlás és számtalan más működési zavar továbbra is velünk vannak, és semmi jelét nem mutatják annak, hogy megszűnnének.

A FAUSTI ALKU

Ahogy Ernst Jünger testvére, a költő és filozófus Friedrich Georg Jünger írta: a technika mindig valami olyasmi, amely végtelenen ellentétes a szépséggel. Ezt láthatjuk Prométeusz mítoszában is, mint írja: az istenek sem szeretik a *homo fabert*, és a kovácművészetet, amelyből a modern technika is származik, hiszen a mesterséget „törpék, nyomorékok és csenevészek tanítják”. A technika annak a titáni gőgnek a megtestesítője, amely ellen az istenek küzdenek, Prométeusz ereje abban a zűrzavarban és abban a lázadásban rejlik, hogy Zeust arany trónjáról letaszítván megfossza a világot az istenektől, és helyükre önmagát ül-tesse. A *homo fabert* „gyűlölik az istenek buzgalma, szüntelen aktivitása, lázas tevékenysége, szertelen hatalomra törekvése miatt”.⁹

Az eszmét, amely olyan mélyen gyökerezik az európai lélekben, Oswald Spengler szerint „fausti eszmének” lehet nevezni. Goethe Faustja Mefisztóval, vagyis magával a Sátánnal köt alkut Észak-Németország legmagasabb hegyének (a középkorban boszorkányszombatok helyeként számontartott, Harz-hegység-béli Brockennek) tetején. (Érdekesség, hogy maga Spengler egy Harz-hegység környéki vársokában, Blankenburg am Harzban látta meg a napvilágot, nem messze a Brocken-csúcstól.) Egy olyan, a 17. század második feléből származó német legendára utal ezzel, amelyben Doktor Faustus, a korabeli tudomány egy kielégítetlen embere köt alkut korábban elérhetetlen mágikus erőért és

⁸ Lásd például: Yuval Noah HARARI: *Sapiens. Az emberiség rövid története*. ford. TORMA Péter, Animus, Bp. 2023. 432.

⁹ Friedrich Georg JÜNGER: *Die Perfektion der Technik*. Vittorio Klostermann, Frankfurt a. M. 2010. 174.

a progresszizmus a technikának köszönheti a legtöbbet

korlátlan élvezetekért cserébe, amelyek rövid távon ugyan kielégítik, később lelkét azonban a romlásba taszítják. Az eredeti legenda egyébként a 17. században élt Johann Georg Faust német alkimista történetére megy vissza, amelyet először Shakespeare kortársa, Christopher Marlowe angol drámaíró dolgozott fel 1604-ben *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus* című drámájában.

Spengler szerint a fausti embert egy összimbólum tartja vonzásban: a végtelen tér legyőzésének vágya ez, amelyre szerinte nemcsak a modern technika, hanem a gyarmatosítás és a keresztes hadjáratok gondolata is visszavezethető. Ez a vágy az, amely végül is, a technika hathatós segítségével, létrehozta azt a globalizált világot, amely Spengler szerint a kultúrák hanyatló, vagyis civilizációs fázisához tartozva élesen elkülönül az organikus, élő, szellemi és teremtő szakaszoktól. A kultúra – vagyis a civilizációt a kultúrkör életciklusában megelőző szakasz – valójában azért nem használ gépeket, illetve azért használ kevés és alacsony fejlettségű gépet, mert gépekre voltaképpen nincs szüksége – ahogyan egy ép és egészséges fiatal embernek sincsen szüksége a járáshoz különböző támaszokra, mechanikus implantátumokra. A civilizáció ezzel szemben valami olyasmi, mint az öregség: merev, fáradt, szenilis, organikus hasonlattal élve miközben azt hiszi, hogy a gépek révén meghódíthatja az előtte kitérülő végtelent, a gépekre valójában azért van szüksége, hogy magát mesterségesen életben tartsa. Ahogyan Georg Jünger írta:

„Egy pillantás a gépekre elárulja nekünk, hogy itt a lét haláloldalával, steril, nemnélküli gépezetek, élettelen automaták világával nézünk szembe. A gép nem varázsigék megelevenítette agyaggólem, nem szellemileg aktív homunkulusz. Halott automata, robot, mely fáradhatatlanul és ugyanúgy ismétli ugyanazt a munkafolyamatot.”¹⁰

Békés Márton *Az utolsó felkelés* című könyvében hasonlóan fogalmazza meg a kultúra és a gépi(es) civilizáció szembenállását: „A képzelet elleni hadjárat kíméletlenül folyik. A tudományos-rationális világgép először szétválasztotta a természetet és az embert, másodsor előbbit holt anyaggá, utóbbit kizárólagos »észlelnnyé« minősítette. Majd a tudomány révén a modern ember a természetet előbb kiismerte, aztán a gépek segítségével leigázta, ám emiatt egyre inkább a technológia segítségére szorul.”¹¹ Spengler a következőképpen fogalmaz a technikáról írott híres, *Az ember és a technika* című tanulmányában: „Minden szervezet a túlbujánzó szervezés áldozatává válik. A mesterséges világ befonta és megmérgezte a természetet. A civilizáció maga is gépezetté vált, és mindent gépszerűvé tesz, vagy akar tenni. Már csak lóerőkben gondolkodunk. [...] A technikai gondolat megvalósulást követel magának, akár van értelme, akár nincs.”¹²

TECHNÉ ÉS TECHNOLÓGIA

Technika és technológia között érdemes határozott különbséget tenni. A technika a *techné* görög szóból származik, jelentése eredetileg minden olyan cselekvést felölelt, amely a konkrét tevéssel, a „megtett dolgokkal” (*pragma*) volt leírható. A technológia a *techné*, „mesterség”, illetve *logosz*, vagyis „tan” szavak összevonásából származik, és szó szerint „technikáról való beszédet” jelent. Ennek körébe tartozott például a politika is (eredetileg: *techné politiké*), de éppígy a művészetek, illetve az orvostudomány. A *technológia* jelentése tehát a görögöknél eleve tágabb lehetett, mint a *technikáé*. Ma azonban megint csak eltérő jelentéssel bír: egyrészt a technikával rokon értelműen is használják, másrészt pedig a technikai uralom eszméjét is jelenti. Azt jelenti, hogy a modernitásban minden technikává, technikaivá válik, és a technika ugyanakkor

10 Uo. 175.

11 BÉKÉS Márton: *Az utolsó felkelés*. Századvég, Bp. 2014. 66.

12 OSWALD SPENGLER: *Az ember és a technika = Uő: Válságok árnyékában. Filozófiai írások*. ford. CSEJTEI Dezső – JUHÁSZ Anikó, Noran Libro, Bp. 2013. 149.

valóban mindent áthat: a modernitás elsődleges nyelve *teológia*, vagyis az Istenről való beszéd helyett a *technológia*, vagyis a technikáról való beszéd lett.

Az új technológiai valóság nagy nivellálásként, a különbségek felszámolása-ként írható le, mégpedig az egységesség, a termelékenység és a funkcionalitás javára. A kései modernitásban – mi ennek a tanúi vagyunk – „a különbségek kiegyenlítődnek, mint a munka és a szabadidő hagyományos szembeállításai, a nappal és az éjszaka, a város és a vidék, ugyanígy kiegyenlítődnek a népek közötti különbségek is, a formák leegyszerűsödnek és szabványosodnak, a határok összeolvadnak”.¹³ A technikai uralom – vagy ha tetszik: a technika totalitarizmusa – az a középpont, amelynek vonzásában a modern élet köre forog. A technika univerzumában való részvétel az, amely ma a legkívánatosabb előmeneteli lehetőségeket, fizetéseket, pozíciókat és életlehetőségeket nyújtja. A technika uralásától nagy arányban függ a modern társadalmi hierarchiában betöltött szerep. A különböző mérnökök és programozók hierarchiájának csúcán a gépek tervezőinek valóságos arisztokráciája áll. Ez az információval leginkább ellátott csoport az, amely képben van a globális helyzet kapcsán, vagy legalábbis azt hiszi, hogy képben van. A rangsorrend ezután lefelé tágul a különböző rendű és rangú gépbeállítók során át egészen az egyszerű technológiai munkásig. A leggazdagabb és legbefolyásosabb embertől a társadalmilag legjelentéktelenebbig és legszegényebbig, mindenki a gép bűvöletében él, létezik, tapasztal és lélegzik: a géphez képest határozza meg önmagát, és legvégső értelemben életét a gép szolgálatában tölti el. A technológiával való efféle összefonódás egyfajta gondolkodásmódot is szül, amely őszintén hisz a társadalmi

problémák technológiai megoldásaiban. Elég, ha szemtanúi vagyunk a *popular science* könyvek valóságos áradatának, amelyek elmagyarázzák, hogy a *Big Data* hogyan képes előre jelezni, feltérképezni és megoldani minden társadalmi problémát.

A technológia a modernitás eljövételét megelőzően mindenekelőtt instrumentális tényező volt, megjelenése egyszerűen a gyakorlatorientált tudás egy lehetséges alkalmazását

jelentette. Ebben az értelemben a technológia természetesen egyidős magával az emberiséggel. Az egészen a prehisztorikus időkben fellelhető vasöntéstől az eke használatán át a papírgyártásig a technika már jelen volt jóval azelőtt, hogy Nyugat-Európa „fausti embere” a középkor végén, az újkor elején elkezdte volna azt a világ átalakításaként értelmezni. A kínai technikához hasonló volt a görög-római technika: ekkor már megjelent a mechanikus kerék, az automata (pontosabban *automaton*, „önmagától mozgó”), de ezt leginkább asztrológiai modellekhez használták a hellenisztikus korban, a rómaiak pedig megint más értelemben hasznosították, mint szélmalomként, vagy úgy, mint a patricius házak padlófűtése. Ma azonban úgy tűnhet, hogy a technológia maga is autonóm valóság. Elsősorban nem is azért, mert a modernitás jelenlegi fázisában a technológia valóságos túlbujánzásáról beszélhetünk. Ez a tényező ugyan valóban fennáll, de csupán úgy, mint következmény. Az ennél mélyebb összefüggés egy lépéssel hátrébb vezet, a felvilágosodást övező világképpel való mélyebb relációban kereshető és mutatható ki.

Valamikor, a középkor végén és az újkor elején – hozzávetőlegesen abban a periódusban, amelyet egyezményesen a reneszánsz, vagyis az újjászületés néven neveznek – egymással párhuzamosan jelentős elmék érdeklődése fordul abba az irányba, amit az antik görögök *pragmának*, „a cselekvéssel összefüggésben megtett dolgok eredményének” neveztek. Olyan tudósok fejében, mint mindenekelőtt Francis Bacon és utópiája, *Az új Atlantisz*, vagy később Descartes racionális mechanizmusa, megszületik a gondolat, hogy az ember mindenekelőtt úgy javíthatja világi sorsát, ha azt nem a transzcendens hatalomtól várja, hanem valamiképpen saját kezébe veszi az irányítást. A különböző gépek konstruálásának elmélete megvolt korábban is, a középkor gótikus katedrálisainak építői is számottevő mérnöki, racionális és pragmatikus tudással

13 Vincent BLOK: *Ernst Jünger's Philosophy of Technology. Heidegger and the Poetics of the Anthropocene*. Routledge, New York, 2017. 139.

a technológia valójában a technikai uralom

ideológiája

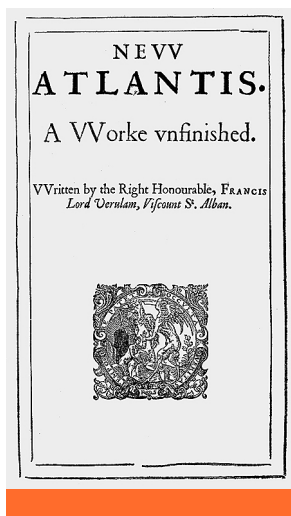

Technofóbia –

Félelem az elektromosságtól a 20. század legelején (X)

bírtak; nem az ehhez szükséges ismeretek hiányoztak tehát, hanem mindenkélt az eszme megfogalmazása és alkalmazása: az emberi sors javítása azáltal, hogy a sorsot a saját kezünkbe vesszük. A gép maga már csak a következmény: valami olyasmit jelent, amely az ember életét – eredeti célja szerint legalábbis – megkönnyíti, a világban való élet kétségtelenül nyers megpróbáltatásait először csak elviselhetőbbé teszi, később magát az életet is annyira kényelmessé teszi, hogy a hozzá való ragaszkodás erénynek és normának, az élet elkerülhetetlen elmúlása pedig mindenkéftől való rossznak tűnik. Látszólag a civilizáció alapeszméje is éppen ez: az élet kényelmesebbé tétele. Ennek a változásnak a kulcsa a szekularizált haladásba vetett hit.

A természettől való elszakadással párhuzamosan vetődik fel az a gondolat, hogy a természettel való kapcsolatunkat is harmonikusabbá tehetjük a haladás révén. Látszólag a civilizáció alapeszméje is éppen ez: az élet kényelmesebbé tétele. De vajon miért nem hozott akkor magával a római, a kínai vagy éppen a közép-amerikai civilizáció a modernhez hasonló technikai fejlődést? Nagyon komplex civilizációk nagyon hosszú ideig létezhetnek anélkül, hogy bármiféle növekedést érnének el. A növekedéssel kapcsolatos viták elsősorban világnézetekkel kapcsolatos kérdések, viszonyulások problémái. A kapitalizmus megszületésének idejében még nem Isten létének állítása vagy tagadása

Mechanikus világgép – Francis Bacon *Új Atlantisz* (1628) című könyvének címlapja (Wikimedia Commons)

jelent a probléma gyökerét, hanem inkább az Isten által teremtett világhoz való viszony. Akár létezik Isten, akár nem, olyan, mintha nem volna igazán fontos, hiszen amire a figyelmet elsősorban fordítani kell, az az e világi boldogulás, a világban – a világ erőforrásai felett – megszerezhető hatalom foka az érdekes, s nem a lélek eredete vagy a halál utáni lehetséges sorsa. Legyen szó gazdagságról, kényelemről vagy éppen az élvezetekről, a világban való élet az, ami igazán fontos, nem pedig a túlvilági üdv. Ahogyan azonban Molnár Tamás is megjegyzi *Lélek és gép* című tanulmányában: „A mechanika ellentéte a véletlen, amely mindig is félelemmel töltötte el a nyugati embert.”¹⁴

A világ technikai átalakításának indirekt lökést adott a protestantizmus elterjedése. A protestantizmusban – főként annak kálvinizmussal jellemezhető ágazataiban, ahol is a lutheri ággal ellentétben kettős predestinációt, azaz az üdvösségre és a kárhozatra való párhuzamos eleve elrendeltséget hirdettek – a teológusok azt kezdték hangsúlyozni, hogy végtére is mindegy, hogy az ember transzcendentális sorsára irányulóan mit is tesz. Vagyis: csak a hit számít, a cselekedetek nem. Mivel Isten már a teremtés pillanatában meghatározta az individuum sorsát, már itt eleve eldöntött, hogy az üdvösség vagy a kárhozat lesz-e az ember végső osztályrésze, és azt is kijelentették, hogy csak jelek lehetségesek erre vonatkozóan (például a vallásos buzgalom nagy valószínűséggel az egyén kiválasztottságát jelenti, míg a vallástalanság elkárhozást). Jellegzetes, hogy a külső aktivitás világi szférájában ugyanakkor éppen a protestantizmusnak az emberről való tanításával ellentétes folyamatok mentek végbe: miközben a protestáns teológusok továbbra is azt hangsúlyozták, hogy az ember bukott és rongált természete miatt semmit sem tehet transzcendentálisan, addig az aktivitás materiális szférájában a protestáns nemzetek egyre nagyobb erővel és kedvvel kísérleteztek az eleve hiábavaló földi élet könnyebbé és elviselhetőbbé tételének érdekében. Különös paradoxon! A protestantizmus elterjedésével és megerősödésével párhuzamosan jelentkeztek az újabb és újabb technikai találmányok, a weberi „protestáns etika”, a kereskedelem világméretű fellendülése és az ipari kapitalizmus – mindannyian annak a földi boldogságnak a szolgálatában álltak, amelyet a kálvinizmus legszélsőségesebb irányzatai, mint az Angliában Cromwell alatt uralomra is került puritanizmus, az ember „örök sorsával” kapcsolatban másodlagos tényezőnek tartottak. Miközben fenntartották a tanítást a predestinációról, kegyelemről és a túlvilági üdvről, a protestáns nemzetek, élükön Anglia és Hollandia, gyarmatosításba kezdtek, soha korábban nem látott érvénnyel jelent meg a pénz, a gazdagság pedig céljá, sőt az ember számára elérhető célok maximumává vált.

Ebben az időszakban egyfelől a piacba vetett általános hit, a piac, mint a társadalmi problémák alulról építkező megoldási forrása, másfelől a kormány megváltó hatalmába vetett hit egyidejű megjelenését látjuk. Ahogy Michael Oakeshott meggyőzően mutatja be, a modernnek kormányba vetett hite párhuzamosan fejlődött ki a hatalom központosításával kapcsolatos szkepticizmusukkal, beleértve az olyan liberális hiedelmeket is, mint például a hatalmi ágak szétválasztása és a pártipolitikai. Ez a két pozíció vagy pólus ugyanannak a modernista éremnek a két oldala: a piacorientáltak szkeptikusak az állammal kapcsolatban, de kritikátlanul elfogadják a nézetet, miszerint a piac az egyéni cselekvések önzéséből kiindulóan képes a kollektív javakat biztosítani. A szabadpiaci eszmét, amely abban hisz, hogy a spontán piaci folyamatok optimálisabbak, mint az irányítottabb és központosított társadalmi formák, eredendően a Gondviselésbe vetett protestáns hitből fakad. Annak ellenére, hogy a neoliberais Hayek megpróbálta szekularizálni és elhomályosítani eredetét, a „láthatatlan kéz” gondolata valóban a teológiából származik. Ahogy Jessica Whyte írja: „Éppen a világ gondviselői rendezettségébe vetett hit adta azt az optimizmust a vak emberi cselekedetek konvergenciájával kapcsolatban, amelyet Hayek [Adam] Ferguson munkájából próbál kivonni.”¹⁶ Az azóta eltelt

14 MOLNÁR Tamás: *En, Symmachus / Lélek és gép*. ford. VAJDA Lórin, Európa, Bp. 2000. 149.

15 Michael OAKESHOTT: *The Politics of Faith and the Politics of Scepticism*. Yale U. P., New Haven, 1996. 53.

16 Jessica. WHYTE: The invisible hand of Friedrich Hayek. Submission and spontaneous order. *Political Theory*, 2019/2.

időben a protestáns hitelvek jelentős egykori mozgatórugói, különösen az Egyesült Államokban, egybeolvadtak a „piac-Istennel” (Harvey Cox amerikai neoprotestáns teológus kifejezése), vagyis a piac előnyeibe vetett fanatikus hitel. Ahogyan Nyirkos Tamás is megjegyzi, a „piac teológiája” ekkoriban alakul ki, azt gondolván, hogy „a piac mindenható, egyre inkább mindenütt jelen lévő, mindenestül jó, teremtő Isten. Egy Istennek azonban illenék örökkévalónak is lennie, és ebben a tekintetben a piac mégsem pontos mása a monoteizmusok istenének, hiszen elég jól ismerjük születésének körülményeit.”¹⁷ A piac által biztosított anyagi jólét hangsúlyozása és fontossága, a fogyasztás állandó növekedése, valamint a civilizáció technikai összetettségének a kulturális fejlődéssel való összemosása mind-mind káros intellektuális hatást gyakoroltak, különösen az amerikai kereszténységre, de éppígy a piacpárti konzervativizmusra is, mégpedig az egész világon.

De nézzük tovább! Bacon, az újkor egyik első filozófiai materialistája, talán még e „piac-Istennel” is többet tett a modern tudásészmé megalapozásáért s ezzel együtt a premodern tudat hagyományainak elpusztításáért. Ő éppen a modern tudományosság megalapozása érdekében tartotta szükségesnek az úgynevezett ködképek (*idolum*) leküzdését, hogy ezáltal a vizsgálódás – a korábbiakkal ellentétben – „elfogulatlan” legyen. Különösen jelentős Baconnál a négyféle ködkép közül az *idola theatri*: vagyis „a színház ködképei”. Nála ugyanis „a színház ködképei a hagyományos filozófiákból eredő előítéleteket jelentik: a hagyományt éppen olyan hazugnak tartja, mint a színházat.”¹⁸ Sajátos hozzáállása az egyik legjobb példa arra, mi történik, ha egy vezető értelmiségi megrészegetül önnön képességeitől, miközben semmi olyasmit nem képes megérteni a korábbi filozófiákból, ami szimbolikus, ami a legdurvább érzékszervi valóságokon túlmutató, eszmei tartalom. Az a dualizmus, amelyet később Descartes módszere bevezetett – vagyis a világ kettéválasztása gondolkodó dologra (*res cogitans*) és „kiterjedt testi világra” (*res extensa*) – egyrészt idegenné, homályossá, kiismerhetetlen objektivitássá változtatja a teret, másrészt absztrakttá és racionálissá is, miközben az embert pedig saját szubjektumába zárja.

Habár a technikai fejlődés gondolata a reneszánszban még csak csíraszerű, és annak a korában nem is realizálódott belőle nagyon sok minden, mégis észrevehető, hogy az elkövetkezendő évszázadok során a helyzet határozottan kezdett megváltozni. Egyre inkább lehet tapasztalni a nem materiális tudás degradálását, hiszen minden, ami nem szigorúan gyakorlati, veszített a jelentőségéből, ahogyan a világ technikai áthatottsága növekedett. Mindaz, ami a vallás, a művészet és a filozófia szavakkal írható le, arra a technológia korában egyre kevesebb figyelem fordult. Természetesen ezek a dolgok egyáltalán nem tűntek el a világból, hanem az ezekhez való fundamentális viszony az, ami megváltozott. Mi sem jellemzőbb erre a hozzáállásra, mint Descartes rövid elmélkedése, legnevezetesebb, *Értekezés a módszerről* című művében: „Ama spekulatív filozófia helyett, melyet az iskolában tanítanak, található egy más, gyakorlati filozófiát [...] ennek a gyakorlati filozófiának a segítségével ezeket az erőket s működéseiket, úgy, mint a mestereberek a mesterségeket, mindenre fölhasználhatnók, amire alkalmasak s ezáltal a természetnek mintegy uraivá s birtokosaivá tehetnők magunkat.”¹⁹

Hasonlóan ahhoz, ahogyan Bacon vagy Descartes figyelme elfordult a transzcendenciáról (habár ők maguk még nem voltak kifejezetten ateisták), a technológiához közvetlenül nem kapcsolódó tárgyak csak fokozatosan estek ki a figyelem fókuszpontjából, illetve úgy alakultak át, hogy a technológiához közvetlenül függő viszonyba kerültek. Immár a tágabb értelemben vett technológia, vagyis a természettudományok egyik gyakorlati alkalmazás az, ami meghatározza a vallás, a művészet és a filozófia értékét és érvényét. Ahogyan

**megnövekedett
a világ technikai
áthatottsága**

17 NYIRKOS Tamás: *Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig*. Typotex–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018. Bp. 111.

18 NYÍRI Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Bp. 1973. 206. Vö. FRANCIS BACON: *Új Atlantisz / Novum Organon*. ford. SÁRKADI János – CSATLÓS János, Lazi, Szeged, 2001. 28.

19 Idézi: MOLNÁR: *I.m.* 147.

Gépromboló –
Ned Ludd ábrázolása 1812-ben
(Wikimedia Commons)

azt John Locke később világossá teszi: az érték forrása kizárólag az emberi munka. A technológia, azaz a természettudományok gyakorlati alkalmazása határozza meg a dolgok értékét.

A TECHNOLÓGIA AUTONÓMIÁJA

Az újkorban egyre gyorsuló ütemben követik egymást a technológiai újítások-tanulmányok és az ezekhez kapcsolódó világfelforgató események: elsősorban a „nagy felfedezések”, másodsorban pedig a magas technikai felszereltséggel rendelkező hadseregek. Végül, a termelés fokozatos áttevődése a földművelésről az iparra, elorsvasztja és elpusztítja a földművelő társadalmak évezredes rendjét. Mindezek a változások fokozatosan irányították el a szellemi fókuszpontokat a gyakorlati, mechanikus-materiális tevékenységek irányába. Természetesen, az ipari tömegtermelést megelőző földművelés is bizonyos értelemben materiális volt, azonban semmi esetre sem volt mechanikus! Az angol *mechanical* egyik jelentése: lélektelen, lélekölő, egyhangú. A latin *machina* kifejezés pedig egyszerre jelent gépet és csselfogást.

Az „autonóm technológia”, ahogyan azt a francia szociológus és keresztény anarchista teológus, Jacques Ellul *A technológiai társadalomban* megfogalmazta, leginkább a modern technológia különböző karakterisztikumaival írató le. Az olyanokkal például, mint az automatizáció, az öngyárapítás és az univerzális érvény. Ellul egyik legfontosabb állítása szerint a modern technológiát – szemben a technológia tradicionális formáival – nem kötik heteronóm szabályok, hanem saját törvényszerűségei vannak. A technológiát szerinte sem a politika, sem a gazdaság, sem a morál nem befolyásolja, sőt éppen arról van szó, hogy a technológia sajátos érdekei kezdik el befolyásolni a politikát, a gazdaságot és a morált.²⁰ Ellul alapvető veszélyt látott a technológia autonóm voltában az emberi szabadságra nézve, *A technológiai blöff* című könyvében arra figyelmeztetett, hogy kevés lehetőség van az autonómmá váló technológia megállítására: az egyetlen lehetőséget az ember „technológiai önkorlátozásában” látta.²¹ Ennek ellenére Ellul egyik utolsó művében az emberi tudás korlátai miatt furcsán optimista, szerinte ugyanis a teljesen ellenőrzött és racionalizált társadalom technokrata álma soha nem fog megvalósulni, az esendőség pedig a szabadság egyetlen garanciája.

Mások, a technika autonómiájának lelkes hívei, mint például Klaus Schwab, éppen ellenkezőleg, a technokraták szokásos, töretlen optimizmusával várják a „negyedik ipari forradalom” beteljesedését. Ahogyan azt egy 2016-ban megjelent könyvében is kifejtette: „Meg vagyok győződve arról, hogy a negyedik ipari forradalomnak megvan a lehetősége arra, hogy kezelje – és lehetőség szerint megoldja – az összes nagyobb kihívást, amellyel a világ jelenleg szembesül.”²² Schwab szerint az újabb technológiai robbanásnak „nem kevesebb a feladata, mint az emberiség átváltoztatása”. Schwab egy helyütt a politikai döntéshozók túlságosan „tradicionális, lineáris és hirtelen változtatásokra nem eléggé tudatos” gondolkodását kárhoztatja, amiért még nem (teljesen) értették meg, mi is zajlik. Szerinte a még mindig túlságosan hagyományos gondolkodású döntéshozók „sokat foglalkoznak a közvetlen problémákkal ahhoz, hogy stratégiailag gondolkozzanak a hirtelen megváltoztatás [*disruption*] és innováció problémáin, amelyek jövőnket formálják”.²³

Az autonóm technológia egy újabb, lehetséges definíciója a mesterséges intelligenciára (Artificial Intelligence, AI) vonatkozik. Az elmélet hívei szerint nincs már messze az idő, hogy az AI képes legyen az általa gyűjtött adatok révén az emberi elmétől független döntéseket hozni, ami megegyezik „a gép öntudatra ébredésének” problémájával. Ez a lehetőség egyáltalán nem mindenki számára ijesztő. Az AI Hararihoz vagy Schwabhoz hasonló hívei például csodálatos lehetőséget látnak benne, hogy nemcsak a természetet, hanem magát az embert is „új szintre” emeljék. Harari szerint például lesz az „evolúció következő fázisa”, amelynek során megszületik a *Homo Deus*, az emberfeletti ember.²⁴ Jegyezzük meg, hogy a fentebbi elméletek egyáltalán nem elszigeteltek, a negyedik ipari forradalom és a mesterséges intelligencia lelelkesebb hívei között

20 Jacques ELULL: *The Technological Society* [1954] ford. John WILKINSON, Vintage Books, New York, 1964.

21 Jacques ELLUL: *The Technological Bluff* [1988] ford. GEOFFREY W. Bromiley, Eerdmans, Grand Rapids, 1990.

22 Klaus SCHWAB: *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum, Genf, 2016. 105.

23 Uo. 8.

24 Vö. Yuval Noah HARARI *Homo Deus. A holnap rövid története*. ford. TORMA Péter, Animus, Bp. 2022.

Konzervatív modernizáció

– Japán első, 1872-ben megnyitott vasútvonala (Utogawa Hiroshieg ábrázolása) a Meidzsi-restauráció idején (Wikimedia Commons)

olyan ágensek is megtalálhatók, mint például a legnagyobb mobiltelefon-szolgáltatók, amelyek a világ szinte valamennyi országában szétsugározzák a világ legbefolyásosabb technokratáinak üzeneteit. Az a kijelentés például idehaza hangzott el a Magyar Telekom *Homo sapienstől a homo digitalisig* című kerekasztal-beszélgetésén, hogy „Klaus Schwab, a Világgazdasági Fórum alapító elnöke fogalmazta meg a legfrappánsabban, hogy milyen gyökeres változások előtt állunk, amikor azt mondta, hogy a negyedik ipari forradalom nem azt változtatja meg, ahogy a dolgokat végezzük, hanem minket változtat meg.”²⁵

25 <<https://g7.hu/20191129/a-negyedik-ipari-forradalom-nem-azt-ipart-hanem-minket-valtoztat-meg>>

東京
八下
海山

A KONZERVATÍV VÁLASZ

Vannak olyanok is, példának okáért a technológiai fejlődést mindig valami-féle gyanúval szemlélő konzervatívok, akik erős kétségeket fogalmazznak meg a technológia autonómiájával szemben. A konzervatívok voltaképpen mindig is a modernitás technikai *hibriszének* elkerülhetetlen következményeitől tartottak. Miként Georg Jünger írja: „Az elemi szellemek bosszúja ez, akiket ő idézett meg, és most leplezetlen ellenségességgel fordulnak ellene.”²⁶ A technikus,

²⁶ JÜNGER: *I.m.* 171.

az összes küklopszhoz hasonlóan, egyszemű, erre utal empirizmusa, tárgyilagossága pedig éppen azt jelenti, hogy minden, munkájának határain túlmutató kérdést kerülni igyekszik. Megakadályozza az önreflexióban, így „elzárja előle az utat ama szellemibb tudás felé, melyet nem lehet alávetni semmiféle mechanikának”.²⁷ Éppen a technikus spirituális rövidlátása az, ahol az uralmát ki lehet játszani és az általa felkeltett és felhasznált erők révén végül is lehetséges legyőzni.

Ellulhoz hasonlóan, a konzervatívok is hajlamosak arra, hogy a technológia uralmát az emberi szabadság elleni fundamentális lépésnek tekintsék, és figyelmeztessenek arra, hogy a valódi kultúra nem gép, hanem organizmus. T. S. Eliot, az angolszász konzervatív gondolkodás egyik legjelentősebb személyisége írta le 1949-ben, *A kultúra meghatározása* című művében:

„Nem azt kifogásolom, hogy az egész világra vonatkozó tervezetek készülnek. Az ilyesféle tervezetek a mérnöki tudományra tartoznak, és arra valók, hogy gépezeteket alkossanak. Gépi szerkezetekre szükség van, és mennél tökéletesebb egy gép, annál jobb. Ám a kultúra olyan dolog, amelynek növekednie kell; egy fát nem tudunk megépíteni, csak elültetni tudjuk, és nevelni, és várni, hogy ha eljön az ideje, termést hozzon; és ha megnőtt, nem szabad azon keseregnünk, hogy a makkból tölgy lett és nem szilfa.”²⁸

Bruno Latour poszthumanista gondolkodó, akit gyakran a konzervativizmussal is kapcsolatba hoznak, tovább is megy, ugyanis szerinte a 21. század igazi újdonsága, hogy a bolygó mintegy saját jogán önálló „cselekvővé” válik.²⁹ Egy új, megállíthatatlan Behemóttal állunk szemben, de ezúttal senki sem tudja irányítani a megzavart bolygó elszabadult hatásait.

Ellenezzék bár a technikus úgynevezett racionalitását és a „technológia uralmát”, a technológia egyszerű és teljes elutasítása a mai társadalomban a konzervatívok számára is merő utópia lenne. A konzervatív gondolat, amelynek a megőrzés egyik legfontosabb alapelve, általában is elutasítja a valóságról való olyan elgondolásokat, amelyeket az „egymásra következő generációk felgyülemlett tapasztalata” (Edmund Burke) nem igazol. De mit akarhat megőrizni a konzervatív egy olyan világban, amelyet látványosan elnyelt a modern technika – vagyis a konzervatívok által gyanúval és távolságtartással szemlélt tiszta racionalitás egyik produktuma, és amely ráadásul maga is teljes egészében a technológia nyelvén beszél?

Látszólag, ameddig az emberek állítják elő a gépeket és nem a gépek az embereket, vagyis amíg a gépek nem képesek önmagukat reprodukálni, addig nem lehet a technika valódi autonómiájáról beszélni. Egészen addig az ilyesmit az utópiák körébe kell utalnunk, ameddig nem jön létre az önmagát programozó és beállító gép, ameddig nem lépnek fel gépi társadalmak, gépi kultúrák és gépi civilizációk, ameddig nem beszélhetünk gépi környezetben létrejövő emberi enklávékról és emberi környezetben található gépi enklávékról. Természetesen nem beszélhetünk valódi autonómiáról és valódi mesterséges intelligenciáról

ott, ahol – dacára az utópisták elgondolásának – a gépeket, legyenek azok bármilyen intelligensek is, emberi elme kalibrálja. Azok, akik a tudatot – legalábbis a tudatosság alapelvét – nem a testből eredeztetik, hanem azt anyagfeletti forrásból származtatják, legyenek akár a hagyományos kereszténység, akár más vallás vagy bármiféle spirituális világnézet hívei, nem tekintenek úgy az emberi testre, mint „tudatot termelő gépezetre”.

Az ilyen emberek az efféle mesterséges intelligenciáról csak úgy gondolkozhatnak, mint egy alapvetően hibás emberképből származó utópiáról. Szerintük mindez az önmagára filozófiaként ugyan (már) nem reflektáló, mégis kimutathatóan a filozófiai materializmus erőteljes jegyeit hordozó modern természettudományos világnézet egyik – jóllehet alapvetően hibás – következtetéséről ered, amely az ember, a lét, a tudat és a világ eredete kapcsán felvetett

**a technológia
teljes elutasítása
merő utópia**

²⁷ Uo. 177.

²⁸ T. S. ELIOT: *A kultúra meghatározása*. ford. LUKÁCSI Huba, Szent István Társulat, Bp. 2003. 139.

²⁹ BRUNO LATOUR: Agency at the Time of the Anthropocene. *New Literary History*, 2014/1.

hibás premisszából, nevezetesen a tudat anyagra redukált felfogásából következő balhiedelem, mondhatni: veszélyes babona.

Kétségtelen persze, hogy a modern technikát akár teljességgel el is lehetne utasítani. Ekkor azonban az ember nemcsak behozhatatlan hátrányba kerülne, és ilyen módon a modern világ közel totális gépesítésének következtében akár fizikai testének fenntartása is veszélybe kerülhetne, hanem a társadalmon kívül találná magát. Amikor olyan ősi, a technológiai uralom modernista eszméjétől alig érintett civilizációk, mint Japán vagy Tibet, a 19. század második felében technológiai válaszut elé kerültek, Japán a modern technológia bevezetését választotta a hagyományos értékrend megtartása mellett, miközben a teljesen elzárkózó Tibet azóta nemcsak függetlenségét, de állami létét is elveszítette. Aki a technológiai uralom civilizációjából egyszerűen kilép, arról nem vesz tudomást, könnyen lehet, hogy nem a kultúrában, hanem egy ellenkultúrában találja magát, amely egyáltalán nem biztos, hogy annyira független a modern civilizációtól, mint azt első pillanatban hinni lehetne. Az efféle próbálkozások: a különböző hippikommunák, a *kibuc* mozgalom, a Krisna-tudat vagy az amishok, gyakran maguk is szűk látókörű szektamentálitáshoz vezetnek. Olyannyira csak a modernitás technológiai oldalát támadják, és olyannyira azonosítják a modernitást a technológiával, hogy elfeledkeznek arról, hogy a technika eredetileg az ember egy olyan képessége, amely a dolgok megtevésével, a *pragmával* függött össze, és ilyen értelemben – mivel az embernek nemcsak lelke, hanem teste is van – organikus funkciót is képes ellátni egy társadalom életében. Nem a technikával szembeni gépromboló attitűd a követendő a konzervatív ember számára, még akkor sem, ha a ludditával – mint a technikai uralom ellen fellázadó konzervatív anarchistaival – adott esetben rokonszenvezhet.

Egy konzervatív számára arra kell figyelmet fordítani, hogy ő maga, miközben *kritizálja a technológiai ideológia látványos túlkapásait, egyre kevésbé váljon az általa felhasznált technika függvényévé*, hasonlóan Japánnak a 19. század második felében megindult kvázi-modernizálódásához, azaz hogy a külső és a túléléshez szükséges felszereltség megszerzése mellett megőrizze benső integritását. Kétségtelen, hogy ez az egyén számára az egyik legnehezebben végrehajtható feladat. Önfegyelmet, szilárd és önmagával koherens nézetrendszert, valamint bátorságot igényel, mégis, amennyiben egy konzervatív ember napjainkban politikai világnézetét ki akarja nyilvánítani, és ezáltal, még ha korlátozott mértékben is, de ellenfeléhez, a technokratákhoz hasonló módon hatni akar, egyszerűen nincs más választása. A megőrzés mozzanata ugyanis csak úgy válhat életszerűvé, ha a konzervatív – miközben képes arra, hogy fel- és kihasználja a modernitás kétségtelenül nem konzervatív célzattal megteremtett gigantikus technikai apparátusának pozitívumait – képes arra, hogy a technológiai uralom szellemiségétől bensőleg független maradjon. Így használhatja például az apparátust a kutatásban, az adatbázisok meggyorsított elérése, a saját hasznára fordítható információ gyors és nagyarányú megszerzése révén, vagy a technikai eszközök segítségével megnövekedett fizikai mobilitás, azaz az utazás lehetőségének kihasználásával. Ha a világban valamiféle hatást akarnak kifejteni, akkor a konzervatívok nem húzódnak vissza a technológiai apparátusok használatától, éppen ellenkezőleg: a technikát annak tekintve, ami (vagyis az emberi képességek, hatókör és lehetőségek *egyik* lehetséges meghosszabbításának), felhasználásukkal szét kell sugározniuk eszméiket. ■

**a felszereltség
megszerzése
mellett megőrizni
a belső integritást**